

KANT'IN ELEŞTİRİ ÖNCESİ ESERLERİNDE SINIR KAVRAMI

The Concept of "Boundary/Limit" in the Works of Kant's Pre-Critical Period

Ebru Pehlivan*

ÖZET

Kant'ın akla sınır çizme ve bilginin, ahlakın, dinin bu sınırlar içindeki yerini belirleme girişimi, ağırlıklı olarak Eleştiri Dönemi'nin amaçlarıdır. Ancak gerek bu girişimi gerekse Eleştiri Dönemi'ne ait metinleri anlayabilmek için Eleştiri Öncesi Dönem metinlerinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Eleştiri Öncesi Dönem metinleri, Eleştiri Dönemi'ni hazırlayan unsurları içerdiği gibi, Eleştiri Dönemi'nde "Kritik"e tabi tutulacak unsurları da barındırmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Eleştiri Dönemi'ni önceleyen ve hazırlayan Eleştiri Öncesi metinlerini *sınır* kavramı bağlamında incelemek ve Eleştiri Öncesi Dönemin bir tür topografyasını çıkarmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Sınır, Eleştiri, Eleştiri-Öncesi Dönem, Tanrı, Evren, Ruh, Metafizik

ABSTRACT

Kant's attempt to set the limits of reason and to determine the place of knowledge, morality and religion within these boundaries are the predominant aims of the Critical Philosophy. However, in order to understand the texts belonging to Kant's Critical Philosophy, the texts of the Pre-Critical Philosophy must be examined. Because the Pre-Critical texts not only include the elements that prepare the Critical Philosophy but also contain the elements that are subject to "critic" during the Critical Period. For this reason, the main target of this study is to examine the texts of the Pre-Critical Period within the context of the idea of "boundary/limit" and to lay a kind of topography of the Pre-Critical Period.

Keywords: Kant, Boundary (*Grenze*) – Limit (*Schranke*), Critics, Pre-Critical Period, God, Universe, Soul, Metaphysics

* İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi, ebrupehlivan@windowslive.com
Immanuel Kant, Dreams of a Spirit-Seer Elucidated by Dreams of Metaphysics, Theoretical Philosophy

Metafiziği “*insan aklının sınırlarının bilimi*”¹ ve her tür teodiseyi “*kendi sınırlarını görmezden gelen aklın bir savunması*”² olarak tanımlayan Kant’a göre bilginin kaynağı ve sınırları mutlaka belirlenmelidir. Bu sınırları belirlemeyi mümkün kılacak olan “*Aklın sınırlarını belirlemek ise en zor fakat en gerekli olanıdır.*”³ Bu nedenle Kant felsefesini, bir sınır çizme projesi olarak görmek mümkündür, hatta “*Sınır kavramı belki de Kant felsefesinin ruhudur.*”⁴ Öznenin bilgiyi inşa sürecini yine onun sahip olduğu yetilerin işlev ve sınırlarıyla açıklama girişimi olan *Saf Aklın Eleştirisi*, öznenin bilme bakımından sınırlarını çizerken *Neyi bilebilirim?* sorusuna yanıt arar. *Pratik Aklın Eleştirisi*, ahlak alanındaki sınırları belirlerken *Ne yapmalıyım?* sorusuna cevap verme iddiasındadır. *Yargı Yetisinin Eleştirisi* ve özellikle *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din* gibi son dönem metinleri ise neyi bilebileceğini ve ne yapması gerektiğini bilen öznenin *Neyi umut edebilirim?* sorusuna yanıt niteliğindedir. Bu çalışmanın amacı, Eleştirisi Dönemi’nde çizilecek olan söz konusu sınırları önceleyen ve hazırlayan Eleştirisi öncesi metinlerini *sınır* kavramı bağlamında incelemektir. Temel iddiamız ise, bilgi, ahlak ve din alanlarına sınır çizme girişiminin -Eleştirisi Dönemi’nin amacı olduğu kabulünün aksine- Eleştirisi Öncesi metinlerinden başlayarak Kant felsefesine hâkim bir kaygı olduğunu göstermeye çalışmaktır.

Kant’a göre felsefe tarihindeki *kriz*lerin sebebi, *kriterler* konusundaki muğlaklıktır. *Kritik* neticesinde belirlenecek olan *kriterler* sayesinde bilgi ile bilgi olmayan arasındaki sınırı çizmek ve söz konusu muğlaklığı ortadan kaldırmak mümkün olacaktır. *Olan*’a dair bilginin sınırlarını belirleyecek olan kriterlerin ilk izlerine Eleştirisi öncesi metinlerinde rastlandığı gibi, *olması gereken*’e dair sınırın da bu dönemde çizilmeye başlandığını söylemek mümkündür. Ancak “*her belirlenim[in]*⁵ *aynı zamanda bir olumsuzlama [olması]*”⁶ gibi, sınır da içeride kalanı belirlerken dışarıda bırakılanı da belirleyen çift yönlü bir işleve sahiptir. Kant da sınır kavramını zaman zaman içeride kalana, zaman zaman dışarıda bırakılana vurgu yaparak kullanmaktadır. Eleştirisi döneminde belirginleşecek olan sınır kavramının (Grenze-Boundary/Schranke-Limit)⁷

¹ Immanuel Kant, *Dreams of a Spirit-Seer Elucidated by Dreams of Metaphysics*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. and Ed. by, David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, s:384

² Immanuel Kant, *Bütün Teodise Denemelerinin Başarısızlığı Üzerine*, Çev: Muhsin Akbaş, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Sayı:14, Nisan-2001, s:202-214

³ Immanuel Kant, *Lectures on Logic*, Trans. and Ed. by J. Michael Young, Cambridge University Press, 1992, s:538

⁴ Paul Ricour, *Kant and Husserl*, Philosophy Today, 10:3, (1966:Fall), s:169

⁵ Kullanılan köşeli parantezler, bize aittir ve metin bütünlüğünü sağlamak amacıyla kullanılmıştır. (Ebru Pehlivan)

⁶ Baruch Spinoza, *The Chief Works of Benedict De Spinoza, De Intellectus Emanatione, Ethica Letter*, Çev. R.H.M., Elwes, G. Bell and Sons, London, 1919, Volume II, s: 50

⁷ Kant'ın Eleştirisi-Öncesi metinlerinde henüz belirginlik kazanmamış olsa da Eleştirisi Dönemi

söz konusu farklı kullanımlarına erken dönem metinlerinde de rastlamak mümkündür. Bu nedenle Eleştiri Öncesi metinlerini, sınır kavramının söz konusu farklı kullanım ve göndermelerini gözeterek incelemek bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Her sınır gibi Kant'ın Eleştiri Dönemi'nde çizdiği sınırlar da bir savaş sonrasında çizilmiştir. Geleneksel metafiziğe açılan bu savaşın ilk izlerine Eleştiri Öncesi Dönem eserlerinde rastlamak mümkündür. Kant söz konusu dönemde geleneksel metafiziğin Tanrı, ruh ve evren hakkındaki bilgi iddialarını bir ruhgörücünün hezeyanlarından ayıran sınırı –varsa- bulmayı amaçlamaktadır. Kant'ın Eleştiri Dönemi'nde çizeceği sınırların ilk izlerine 1746'da kaleme aldığı *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* adlı eserinde rastlanmak mümkündür. Kant bu metinde, geleneksel metafiziğin –özelikle de Leibniz-Wolff geleneğinin- kullandığı bir yöntem olan tümdengelimsel akıl yürütme yönteminin matematikte kullanıldığı gibi metafizik problemlerin çözümünde de kullanılıp kullanılmayacağı sorusuna cevap arar. “Varlık” gibi en genel kavramlardan hareket ederek tikel durumları açıklamaya dayanan tümdengelimsel akıl yürütme yönteminin geçerliliğini sorgulayan Kant, bu yöntemin kullanım alanları ile ilgili bir sınırlama getirmeye çalışır. Ancak Eleştiri Dönemi'nde geleneksel metafiziğe çizilecek sınırlar bu dönemde henüz belirsiz ol-

eserlerinde sınır kavramını iki farklı sözcük ile karşılanmıştır. Kant, “Schranke” (Limit) sözcüğünü niceliksel belirlemeler için kullanırken, “Grenze” (Boundary) sözcüğünü daha çok niteliksel ayrımlar için kullanmaktadır. **Örneğin akıl, metafizik ve kendinde-şey'in sınırı için** “Grenze” sözcüğü tercih edilirken, matematik ve doğa bilimleri bilgisinin sınırı için “Schranke” sözcüğü tercih edilmiştir. Kant'ın matematik, doğa bilimleri gibi aklın sonsuz bağıntı kurabileceği ve bu alandaki görevinin sonsuz olduğu durumlarda “Schranke” sözcüğünü kullanılmak üzere amacı, bu kullanımın bütünü eksik tanımlanmasına ya da tamamlanamaz olanın alanına dair bir göndermeye sahip olmasıdır. “Schranke” aynı zamanda negatif bir kullanıma sahiptir çünkü fenomenal sınırın ne olduğunu ve aklın neyi başaramayacağını ya da başarabileceklerinin sınırını göstermektedir. Schranke, kapsanana, içeride kalana, neyin sınırlandırıldığına vurgu yaptığından Kant, aklın sınırları çizildiğinde içeride kalan doğa bilimleri ve matematik bilgisi için “Schranke” sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. “Schranke”, fenomenal sınırın ne olduğunu belirleyerek bilginin meşru alanını belirlerken aklın neyi bilemeyeceğine işaret eder. “Grenze” (boundary) ise dışarıda neyin kaldığına göndermede bulunur. Aklın sınırları çizildiğinde metafizik dışarıda kaldığından metafizik söz konusu olduğunda “Grenze” sözcüğünü tercih etmiştir. “Grenze” kelimesinin *nereye kadar gideceğini, neler yapabileceğini bilmek* anlamına uygun olarak Kant, “Noumenon”u bir sınır kavram (Grenzebegriff) olarak tanımlanmıştır.

Bkz: Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, Trans: Guyer,P., Wood, A., Cambridge University Press, New York, 2005, BXXVII, A25-B40, A28-B44, B111

Bkz: Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev: İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 166-170.par., 174-175.par, 180-183.par.,

Bkz: Rudolf, Eisler, *Kant Lexikon*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildersheim, Berlin, 1964, s:225

Bkz: Howard Caygill, *A Kant Dictionary*, Blackwell Publishers, UK, 1997, s:279

duğundan Kant, Tanrı ile ilgili çıkarımlar yapmak konusunda bir sakınca görmediği gibi Yaratılış Teorisi'nin iddia ettiği gibi dünyanın altı günde yaratılıp yaratılmadığı sorusuna da cevap vermeye çalışmıştır.

En ufak nesnelere karşısında bile yetersiz kalan kavrama yetisinin, *sınırsız* olanı keşfetme çabasının sonuçsuz kalacağına dair itirazlara Kant'ın cevabı: "...*bütün araştırmalar içinde, en kolaylıkla ve kesinlikle sonuca ulaşabilecek araştırmanın bu olduğu*"⁸ biçimindedir. Evren hakkında varılacak yargılara genel yasalardan yapılacak tümdengelimsel akıl yürütmelerle ulaşılabileceğini savunan Kant, tümevarımsal akıl yürütmenin hâkim olduğu doğa bilimleri alanında aynı imkânın söz konusu olmadığını iddia eder. Bu nedenle "*Bana sadece maddeyi verin, ondan bir dünya kurayım*"⁹ demek mümkün iken, "*Bana maddeyi verin, size bir tırtılın nasıl ürediğini göstereyim*"¹⁰ diyebilme mümkün değildir. Böylece Kant bu metinle, doğa bilimlerinin güvenilir bilgi alanını, deneyime dayalı tümevarımsal akıl yürütme ile sınırlamış ve tümdengelim yönteminin metafizik konulardaki kullanımına da bir sınır getirmeye çalışmıştır.

Eleştirisi Öncesi Dönem'e ait eserlerinde Kant, fiziksel açıklamalardan hareketle metafiziksel sonuçlar çıkarmamak konusunda henüz belirgin bir *sınır* çizmemiştir. Bu nedenle evrenin sonsuz yapısındaki bağlantı ve uyumun değişmez yasalarını, Tanrı'nın varlığının kuşku götürmez kanıtları olarak görmektedir. Aynı gerekçe ile evreni, "Sonsuz Varlık" olarak adlandırdığı Tanrı'nın gücüyle ilişkilendirerek O'nun gücünün sonsuzluğundan hareketle evrenin de hiçbir sınırı olamayacağı sonucuna varır. Kant'a göre evren, Tanrı'nın yaratması sonucu meydana geldiğinden ve sırf bu yüzden de sınırsız olduğundan insanın kavrama gücünün sınırlarının ötesindedir. "*Sınırlı ömrü, yani bir başlangıcı ve kökeni olan her şey, bu sınırlı doğasının izini taşır.*"¹¹ İnsan aklı, kendisi gibi yaratılmış olan doğa ile kıyaslandığında çok daha sınırlıdır ve bu nedenle sınırsız olanı kavramaktan acizdir. Kant -Eleştirisi Dönemi'nden farklı olarak- Eleştirisi Öncesi Dönem'de insan aklının sınırlılığına ilişkin belirlemelerine rağmen Tanrı hakkında olduğu gibi evren hakkında da görüş bildirmekten kaçınmamıştır. "*Burada Kant'ın Eleştirisi Öncesi dönemiyle, Eleştirel Dönemi arasında önemli bir ayırım ortaya çıkar. Kant, her ne kadar evrenle ilgili önermelerin insan aklının erişebileceği sınırların ötesine geçmek gibi görüldüğünü söylese de, evrene ilişkin görüşler ileri sürmekten geri kalmaz.*"¹²

⁸ Immanuel Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, Çev: Seçkin Selvi, Say Yayınevi, İstanbul, 2007, s:48

⁹ Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, s:48

¹⁰ Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, s:49

¹¹ Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, s:137

¹² Özgüç Güven, *Kant'ın Eleştirisi Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,2006, s:51

Kant bu dönemde *sınırsızlık* ve *sonsuzluk* kavramlarını Tanrı ile ilgili açıklamalarında sık sık kullanmaktadır.¹³ Tanrı için kullanılan bu kavramlar insan söz konusu olduğunda *ise* kaosu ve bilinmezliği ifade etmektedir. Çünkü sınırlı bir varlık olan insan ancak sınırlı olanı kavrayabilirken, sınırsız olanı kavramak onun sınırlarını aşmaktadır. Diğer taraftan ilerleme ve gelişmenin düşünen varlıklarca aşılacak bir sınırı yoktur. İnsan sınırlı anlama gücü ile evreni anlamaya yönelik sınırsız bir çaba içinde olursa Tanrı'nın kusursuzluğuna yaklaşmayı bile umabilir. Tıpkı kaotik olandan kosmosu oluşturacak olan ilk düzenleyici hareket gibi, aklın kaosundan düzenlilikler üreterek gelişen düşünce de Tanrı'nın kusursuzluğuna yaklaşmayı hedeflemelidir. Burada Tanrısal kusursuzluk bir tür *ideal* görevi görmektedir ki daha sonra Eleştiri Dönemi'nde ayrıntılı bir biçimde dile getirileceği gibi insan aklının böyle bir ideale ihtiyacı vardır.¹⁴

1755'te Kant, doktora tezi olan *Ateş Üstüne* adlı metninin yanı sıra *Metafiziksel Bilginin İlk İlkelerinin Yeni Bir Açıklaması* adlı **çalışmasını** da yayımlar. Bu eser, Kant'ın metafizik üzerine ilk çalışması özelliğini taşımaktadır. Metnin temel amaçlarından biri "*matematiğin doğaya ve fiziğe uygulanabilirliğinin sınırlarını*"¹⁵ **çizmektir. Bunun yanı sıra fizik ve metafiziği** dayandıkları ilkeler ve yöntemleri bakımından irdeleyerek bu bilimlere birbirinden ayıran sınır da çizilmeye **çalışılmıştır.** Kant bu metinde, metafiziksel akıl yürütmelerde sık sık kullanılan ve çıkarımların dayandığı büyük öncül konumundaki önermelerin yapısını, olumlu ve olumsuz önerme tanımından hareketle çözümler. Geleneksel metafiziğin sıklıkla başvurduğu *ontolojik kanıt* argümanını, Tanrı tanımından hareketle Tanrı'nın var olduğu sonucuna metafizik bir sıçrama ile vardığı gerekçesiyle reddeder. Kant'a göre bu tür mantıksal çıkarımlar, bir şeyin varlığının kanıtı olarak sunulamaz. Kant mantık ilkelerinin, varlığın bir kanıtı olarak değerlendirilmesine karşı çıkararak Leibniz ve Wolff'un **sıklıkla başvurduğu çelişmezlik** ve *yeter-neden* ilkelerinin bilginin temeli olarak değerlendirilmeyeceğini **öne sürer.** Ayrıca, doğanın bir parçası olan insanın karar alma süreçlerinde doğada hüküm süren nedensellik ilkesinin ne ölçüde etkili olduğu sorusu da bu metinde cevaplanmaya çalışılır.

1756 yılında yayımlanan *Fiziksel Monadoloji* adlı eserinde ise Newton'un uzayın bölünebilirliği görüşü ile Leibniz'in bağıntısal ve bölünemez uzay anlayışını karşılaştıran Kant, uzayın "*cevherler arasındaki dışsal ilişkilerin bir tezahürü*"¹⁶ olduğunu

¹³ Bkz:Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, s:142-143

¹⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*: A569-B597, A577-B605

¹⁵ Immanuel Kant, *New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition*, Introduction to Translations, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. and Ed. by David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, xlix

¹⁶ Aliye Kovanlıkaya, *A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's*

savunur. Leibniz-Wolff metafiziği ve Newton fiziği arasındaki bu tartışmayı 1746'da kaleme aldığı *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* adlı eserinde çözme girişiminde bulunan Kant, *Fiziksel Monadoloji* metninde Newton'un doğa felsefesinin Leibniz-Wolff metafiziğinin temel ilkeleriyle uzlaştırma çabası içerisinde. Kant'a göre uzay monadlar arası bağıntının kendisidir bu nedenle uzay bir töz değildir. Monadlar aslında uzamsızdırlar ve yer kaplama özelliklerini itme ve çekme fonksiyonu aracılığıyla sağlarlar. Bu nedenle "Çekme ve itme kuvvetinin fonksiyonu olarak cismin uzanımı onun sınırlarını da belirler."¹⁷ Aynı zamanda matematik ve metafizik arasındaki sınırları da belirlenmeye yönelik bu tartışma, *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* (1746) başlıklı metinle başlayarak, *Fiziksel Monadoloji* (1756) ve *Olumsuz Büyüklükler Kavramını Açıklığa Kavuşturma Denemesi* (1763) adlı eserlerde devam ederek 1770'te yayımlanan *Duyulur-Düşünümler Dünyasının Form ve İlkeleri* metninde Eleştirisi-Öncesi Dönemdeki son halini alacaktır.

Kant, 1759'da Daniel Weymann'ın *En İyi Olmayan Dünya Üzerine* başlıklı tezinin hemen akabinde İyimsellik Hakkında Bazı Görüşler Üzerine Deneme başlığı ile derslerinin bir tanıtımını yayınlar. Kant bu metni, Leibniz'in bu dünyanın mümkün olan dünyaların en iyisi olduğu görüşünü, kötülük probleminin çözümü olarak sunan Weymann'ın tezine cevaben kaleme alır. Kant'ın iddiası, ötesinde daha iyi bir dünyanın düşünülmeceği bir dünyanın da gerçekten mümkün olabileceği yönündedir.¹⁸ Bir şeyi diğerinden ayıran özellik ya da özellikler; olumsuzlama, yokluk, bulunmama sayesinde çizilen sınırlar ile belirlenir. "Her belirlenim aynı zamanda bir olumsuzlama"¹⁹ olduğundan "A"yı "A-olmayan"dan ayıran sınırlar olumsuzlama (negations) ile çizilerek, varoluş dereceleri belirlenebilir. Bir şey diğerinden farklıysa onda her zaman gerçekliğe dair bir derece farklılığı bulunur. Başka bir ifade ile farklı şeyler, aynı gerçeklik derecesine sahip olmazlar. Bu nedenle de iki farklı dünya, eşit derecede iyi ve mükemmel olamaz. İki dünya, nitelik değeri bakımından değil, sınırları ve varlık dereceleri bakımından birbirinden ayrılır.

Bu nedenle Leibniz'in "mümkün dünyaların en iyisi"²⁰ ifadesi, "bütün sayıların en büyüğü" ifadesi gibi kendisiyle çelişen bir ifadedir. Çünkü hem A'yı A olmayandan

Ontology, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s:18

¹⁷ Immanuel Kant, *The Employment in Natural Philosophy of Metaphysics Combined with Geometry, of which Sample I Contains the Physical Monadology*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. and Ed. David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, s:61 (I:484)

¹⁸ Bkz:Immanuel Kant, *An Attempt at Some Reflections on Optimism*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. by David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, s:72

¹⁹ Spinoza, *The Chief Works of Benedict De Spinoza*, s:50

²⁰ Gottfried Leibniz, *Theodicy*, Çev: E.M. Huggurd, Open Court Publish, U.S.A, 1993, s. 202-

ayıran sınır muğlaktır hem de bütün sayıların en büyüğünü düşünmek mümkün değildir. Sonlu sayıların en büyüğü ifadesini, çeşitlilik kavramının soyutlaması olarak değerlendiren Kant, çeşitliliğin sonlu olduğunu savunur. Sınırlayabildiğimiz bir şeyin mükemmelliğinden bahsedebilirken sınırsız olanın mükemmelliğinden bahsedilemez. Ölçülebilir olanın bir diğeri ile kıyasına dayanarak ona varlık dereceleri atfedebiliriz. Dolayısıyla en büyük sayıdan bahsetmek mümkün olmadığı gibi, mümkün dünyaların en iyisinden bahsetmek de olanaksızdır. Ancak Kant'a göre mümkün gerçeğin en mükemmelini düşünmek mümkündür, o da Tanrı'dır. Tanrı, mutlak mükemmelliğin sembolüdür.

Dört Kıyassal Biçimin Yanlış Safsatacılığının Gösterilmesi adlı eserinde görülebileceği gibi Kant'ın ilgisi 1762 yılından itibaren doğa felsefesinden uzaklaşarak metafizik problemlere, özellikle de Tanrı konusuna yoğunlaşır. Kant bu dönemde, Tanrı kanıtlamalarında kullanılan ontolojik kanıtın dayandığı çelişmezlik ilkesinin varlık alanında geçerli olmadığını, mantıksal çıkarımların geçerliliğinin var olmanın kanıtı olarak sunulamayacağını savunur. Kant bu metinde, metafizikçilerin sıklıkla başvurduğu dörde ayrılan akıl yürütme biçimini eleştirerek temelde bütün akıl yürütme biçimlerinin, özdeşlik ve buna bağlı olarak çelişmezlik ilkesine dayandığını savunur. Bu metin, Kant'ın Eleştiri Dönemi'nde yargı verme fiili ve mantık formları arasında kuracağı ilişkinin ilk izlerini taşıması açısından önemlidir.²¹

Kant, *Tanrının Varlığını İspatlamaya Yönelik Tek Mümkün Kanıt (1763)* adlı eserinde ise Tanrı'nın varlığının, sıradan insan kavrayışının sınırları içinde bile kanıtlamaya gerek olmaksızın kavranabileceğini savunur.²² Eserin başlığının aksine birçok Tanrı kanıtlamasından bahsederek hepsini çürüten Kant, olanaklı tek kanıtın a priori ilkelere dayanan Tanrı kanıtlaması olabileceği sonucuna varır. Leibniz'in "*Tüm varlıklar kendi niteliklerini Tanrısal niteliklerden sınırlama yoluyla alırlar*"²³ görüşü ile paralellik gösteren argüman, fiziksel nesnelerin imkan, fark ve çeşitlerinin tüm olanakların toplamının farklı biçimlerdeki sınırlamalarıyla oluştuğu iddiasındadır. Dolayısıyla tüm olanakların toplamı olan Tanrı gibi zorunlu bir varlığın varsayılmaması durumunda diğer varlıkların imkânı da ortadan kalkacaktır. İmkan *delili* olarak adlandırılan bu delile geçmeden önce Kant, geleneksel metafiziğin ontolojik,

203, 252

²¹ Frederick Beiser, C., *Kant's Intellectual Development: 1764-1781*, Ed. Paul Guyer, The Cambridge Companion to Kant, Cambridge University Press, New York, 1992 s: 60-61

²² Immanuel Kant, *The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. and Ed. by Cambridge University Press, 1992, s:111 (2:66)

²³ Gottfried Leibniz, *Monadoloji*, Çev: Suut Kemal Yetkin, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s:426-27(43.Madde)

kozmozolojik ve teleolojik kanıtlarını çürütmeye çalışır. Descartes ve Wolff'un savunduğu ontolojik kanıtı, varlık'ın yüklem olamayacağı gerekçesiyle reddeden Kant'a göre varlık, herhangi bir yüklem içerdiği yapılamadığı gibi herhangi bir öznenin kavramında da bulunmaz. Kant bu iddiayı Saf Aklın Eleştirisi'nde çok daha ayrıntılı biçimde ele alacaktır.²⁴

Ontolojik kanıtı, *Varlık*'ın yüklem olamayacağı gerekçesiyle reddeden Kant, düzenlilik fikrinden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlanma girişimi olan Kozmozolojik Kanıt'ı, aklın işleyişinin meşru sınırların ötesine uzanmasının en tipik örneği olarak değerlendirir.²⁵ Teleolojik kanıt ise, insan aklının görkemini olduğu kadar zayıflığının bir göstergesidir. Sınırsız ve her şeye gücü yeten varlık olarak Tanrı'nın kaostan kosmosu yaratması, maddenin Tanrı'dan önce var olduğu ve Tanrı'nın bu durumda bir yaratıcı değil, ancak bir mimar olabileceği gibi bir sonuca götürmektedir. Kant'a göre Tanrı tanımı ile çelişen bu sonuç, insan aklının yetersizliğinin bir göstergesidir. Söz konusu çelişkinin ancak nesnenin insan aklının işleyişinin kurduğu bir yapı olması durumunda aşılacağını savunan Kant'a göre, bu yapı a priori ilkelerce düzenlenmiş olmalıdır. Bu eserinde ontolojik, teleolojik ve kozmozolojik Tanrı kanıtlarının yetersizlik ve zayıflıklarını gösteren Kant, geleneksel metafizik eleştirisinin en kapsamlı ilk örneğini ve *imkan delilinin* savunusunu da bu metinde yapmıştır. Ontolojik ve teleolojik Tanrı kanıtlarının ustaca bir bileşimi gibi görünen imkan deliline göre Tanrı, yokluğu düşünüldüğünde diğer tüm olanaklı varlıkların imkanının ortadan kalkacağı zorunlu bir varlıktır.

1755 yılında gerçekleşen tarihin en büyük depremlerinden Lizbon depremi sonrasında yaşanan tartışmaların odağı, doğa olayları ile Tanrısal irade arasındaki ilişkiyi açıklamaya yöneliktir. İlahi takdir (*providence*) ve kötülük problemini gündeme getiren söz konusu deprem hakkında Kant, doğanın zorunlu yasalarına Tanrı'nın doğrudan bir müdahalesi olmadığını savunarak karşılık verir. *Tanrının Varlığını İspatlamaya Yönelik Tek Mümkün Kanıt* adlı eserinde, depremin sadece bir doğa olayı olduğunun ve olgudan hareketle metafizik çıkarımlar yapılmaması gerektiğinin altını çizer. Kant, bu süreçte özellikle rasyonalist geleneğin Tanrı kanıtlamalarının geçerliliğini sınamakta ve metafiziğin yönteminin ne olması gerektiğini belirlemeye çalışmaktadır.²⁶ Kant'a göre metafizik, "*karanlık, kıyasız ve fenersiz bir okyanustur*"²⁷ ve bu

²⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, Trans. and Ed. by: Paul Guyer, Allen W. Wood, Cambridge University Press, New York, 2005, A 559, B 423

Ayrıca bkz: İnan, İlhan, *Kant on the Notion of Being*, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, I.Basım, s:38

²⁵ Kevin J. Harrelson, *The Ontological Argument from Descartes to Hegel*. Amherst, Humanity Books, New York, 2009, s.167

²⁶ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant and the Critique of Pure Reason*, London & New York: Routledge, 1999, s:15

²⁷ Kant, *The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God*, s:111

okyanusta kaybolmamak için geleneksel metafiziğin düştüğü hatalara düşmemek gerekir. Bu nedenle Kant, öne sürdüğü *imkân delilinin* olası bir metafizik çıkmaza girme ihtimaline karşın şu cümle ile önlemine alır: “*Kişinin Tanrı'nın varlığına kendini ikna etmesi mutlaka gereklidir, ancak Tanrı'nın varlığını kanıtlamak o kadar da gerekli değildir.*”²⁸ Saf Aklın Eleştirisi’nde *Tanrının Varlığını İspatlamaya Yönelik Tek Mümkün Kanıt* adlı eserinde yer alan *tek mümkün kanıt* doğrudan yer vermese de bu eserin Saf Aklın Eleştirisi’nin *Transsendetal İdeal* düşüncesini öncelediği söylenebilir.²⁹

Kant, 1763 yılında kaleme aldığı *Olumsuz Büyüklükler Kavramını Açıklığa Kavuşturma Denemesi* adlı makalesinde ise “yön” ve “karşı yön” kavramlarını ele almıştır. Bu kavramlar aracılığıyla girilen bu çaba; geleneksel metafizik, matematik ve doğa bilimlerinin sınırlarını yeniden çizme girişimi olarak da yorumlanabilir. Kant, 1755’te yazdığı *Metafiziğin İlk İlkelerinin Yeni Bir İzahatı*’nda ise *özdeşlik ilkesinin olumlu yargıların, çelişmezlik ilkesinin ise olumsuz yargıların kaynağı* olduğunu belirtmiştir.³⁰ “A” ve “A- olmayan”ı *düşünmek* mantıksal bir çelişkiye neden olurken, olgular dünyasında “duran cisim” ve “hareket eden cisim” bir çelişki yaratmamaktadır. Dolayısıyla mantık, nedensellik ilişkisini dahi açıklamaktan aciz olduğundan bilginin genişletilmesi için mantıktan değil, olgulardan hareket edilmesi gerekmektedir.

Eleştiri Öncesi Dönem’de yön ve karşı-yön kavramları aracılığıyla metafizik, matematik ve doğa bilimleri arasına çizilen bu sınır, aynı zamanda analitik-sentetik ayrımı ve sentetik a priori yargıların gerekliliği konusundaki zemini de hazırlamıştır. Kant’a göre geleneksel metafiziğin yaptığı mantıksal çözümlenmeye dayanarak olgular hakkında bilgi iddiasında bulunmak mümkün olmadığından neden-sonuç arasındaki bağıntı analitik bir çözümlenmeden çıkarılamaz. Geleneksel metafiziğin yöntemi olan kıyasa dayalı akıl yürütme ile matematiksel akıl yürütme arasındaki benzerlik, metafizikçilere matematikte olduğu gibi metafizikte de benzeri bir kesinliğe ulaşma umudu vermiş ve matematiksel akıl yürütme bir model olarak kullanılmıştır. Kant’a göre matematikteki temel tanımlar sentetik, metafizikteki temel tanımlar ise analitiktir.³¹ Matematik akıl yürütmeyi sayılarla, metafizik kavramlarla yapmaktadır. Ancak matematikte tanımlar açık iken, metafizikte aynı açıklığa ulaşmak çoğu kez

²⁸ Kant, *The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God*, s:201

²⁹ Bkz:Necmettin Tan, İmkan Delilinden *Transsendental İdeale: Kant’ta Tanrı Kavramının Kökleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2011, s:169

³⁰ Immanuel Kant, *Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition*, Theoretical Philosophy 1755-1770, s:7-10 (I:389-I:391)

³¹ Kant, bu ayrımı 1763’te yayımlanan *Ahlak ve Teoloji İlkelerinin Apaçıklığı Üzerine Araştırma* başlıklı metnin birinci bölümünde ayrıntılı bir biçimde temellendirmiştir. (Immanuel Kant, *Inquiry Concerning the Distinctness of the Principles of Natural Theology and Morality*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans.: Walford, D., Cambridge University Press, 1992, s:248 (2:276)

mümkün olmamaktadır. Bu nedenle “*metafizik, bütün disiplinler arasında en zor olanıdır ama henüz hiçbir metafizik yazılmamıştır.*”³²

Kant'a göre matematik ve metafiziğin farklı amaçları, yöntemleri ve farklı kesinlik anlayışları vardır. Bu nedenle -geleneksel metafiziğin yaptığı gibi- matematiğin metafizik için bir model olarak kullanılmaması gerektiğini belirten Kant, “*metafiziğin imkanından şüphelenmek*”³³ gerektiğini Saf Aklın Eleştirisi'nin temel argümanlarından biri olarak konumlandıracaktır. Kant'ın *Olumsuz Büyüklükler Kavramını Açıklığa Kavuşturma Denemesi* adlı makalesinde *yön ve karşı yön* kavramlarından hareketle başlayarak, *Duyulur ve Düşünümlü Dünyanın Form ve İlkeleri*'nde belirginleşen ve *Saf Aklın Eleştirisi*'nde son biçimini alacak olan bu sınırlar, bilgi ile bilgi olmayanı birbirinden ayırmayı sağlayacak kriterleri belirleme girişimleri olarak değerlendirilebilir.

1764'te yayımlanan *Ahlak ve Teoloji İlkelerinin Apaçıklığı Üzerine Araştırma* adı çalışmasında Kant, matematiksel kesinliğe metafizik alanında ulaşmayı uman geleneksel metafizikçilerin bu çabasının sonuçsuz kalacağını savunur. Çünkü metafizik alanındaki kavramların içlem ve kaplamının çoğu kez belirsiz olması, istenilen kesinliğe ulaşılmasını engellenmektedir. Geleneksel metafizik, tanımlarında bile uzlaşılabilen *töz*, öz gibi kavramlardan olgulara dair çıkarımlar yapmaya çalışmaktadır. Ancak tanımlarında dahi uzlaşılabilen bu kavramların çözümlenmesi temel bir sorun iken, bu çözümlenmelere dayanarak olgulara dair sonuçlar çıkarmak daha büyük bir sorun oluşturmaktadır. Kant'a göre metafizik alanında bir sonuca ulaşılacak isteniyorsa fiziğin sınırlarını bilen yöntemine başvurarak olgulardan hareket etmeli ve bilginin sınırlarını genişletmek uğruna *olan* ile *olması gereken* arasındaki sınır ihlal edilmemelidir.

Ancak Kant'ın doğal teoloji ve ahlakın ilk ilkeleri hakkındaki yarışma sorusunu yanıtlarken metafiziğe çizdiği sınırları dikkate almadığı gözlemlenmektedir. Kant'a göre doğal teolojinin nesnesinin eşsizliği aynı zamanda onun kesinliğinin de kaynağıdır. Ayrıca, akılda mevcut olan *Saf ideal* kavramının varlığı, Tanrı'nın varlığının delili olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle “*Doğal teolojinin temel ilkeleri, azami felsefi kesinliğe sahiptir.*”³⁴ çünkü söz konusu ilkeler akılda zaten mevcuttur. Önce *Tanrının Varlığını İspatlamaya Yönelik Tek Mümkün Kanıt* adlı eserinde daha sonra da *Ahlak ve Teoloji İlkelerinin Apaçıklığı Üzerine Araştırma* adlı metinde doğal teolojinin nesnesi olan Tanrı'nın eşsizliği ve aklımızdaki *saf ideal* kavramı, Tanrı'nın varlığına dair bilgi-

³² Kant, *Inquiry Concerning the Distingtness of the Principles of Natural Theology and Morality*, s.250

³³ Karl Jaspers, *The Great Philosophers*, Ed. Hannah Arendt, Trans. Ralph Manheim, A Helen and Kurt Wolff Book, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1962, s:238

³⁴ Kant, *Inquiry Concerning the Distingtness of the Principles of Natural Theology and Morality*, Theoretical Philosophy 1755-1770, s:270 (2:296)

nin kesinliğinin nedeni olarak sunulmuştur. Ahlakın ilkeleri de kaynağını aklımızdan almaları bakımından benzeri bir kesinlik taşımaktadırlar.

Kant, 1764 yılında yayımlanan *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* adlı eseri ahlak, estetik, din, cinsiyet ve toplumlar arası farklılıklara yönelik dönemin genel temayülünü yansıtmaktadır. Özellikle *güzel ve yüce* kavramları ekseninde; duyu-akıl, kadın-erkek, siyahi-beyaz, Doğu-Batı toplumları, Hristiyanlar olmayan ve Hristiyan toplumlar arasında keskin bir ayrıma gidilmiştir. Metin boyunca bu kavramların ilki, ikincinin taşıdığı özellikleri niceliksel olarak yeterince taşımadığı için “A-olmayan” biçiminde tanımlanmıştır. Yüce, erkek, beyaz ırk, akıl, güvenilir bilgi ve Hristiyanlık, Batı toplumları ile ilişkilendirilirken, güzellik, kadın, doğa-üstü, akıl dışı, duyu-duygu, güvenilir olmayan bilgi de Doğu toplumları ile ilişkilendirilmiştir.³⁵

Kant’ın bu dikotomik *düşünce yapısı, bilgi ve değerler alanlarına “sınır” çizme* girişimi ile yakından ilişkilidir. Eleştiri Öncesi metinlerden başlayarak Kant, bilgi ediminin özdeşlik ve *çelişmezlik* ilkelerine dayandığını savunmaktadır.³⁶ Özdeşlik ilkesi, bir şeyin ne ise o (A, A’dır) olduğunu belirleyen, dolayısıyla A’yı, “A-olmayan”dan ayıran sınırlarının çizilmesini mümkün kılan ilkedir ve *çelişmezlik* ilkesini de içinde barındırır.³⁷ Kant, *çelişmezlik* ilkesinin, özdeşlik ilkesinin sadece bir biçimi olduğu, fark olarak tanımlananın ise niteliksel değil niceliksel olduğunu 1759’da kaleme aldığı İyimserlik Hakkında Bazı Görüşler Üzerine Deneme adlı eserinde dile getirir. “Farklı şeyler hiçbir zaman aynı gerçeklik derecesine sahip olamazlar.”³⁸

Kant’ın bu eseri, *sınır* kavramı açısından incelendiğine; bilginin kaynağı ve yönemine ilişkin yukarıdaki belirlemelerinin yanı sıra Eleştiri Dönemi’nde olgunlaş-tıracağı ahlak anlayışının da ilk de izlerini taşıdığı görülmektedir. Örneğin, “*Kişinin tutkularına ilkelerle boyun eğdirmesi yücedir.*”³⁹ ifadesinde de görülebileceği gibi duyu ile akıl arasına çizilen keskin sınır, aklın duygulara hakimiyeti ile güvence altına alınmaya çalışılmakta ve bu durum yücelik ile onurlandırılmaktadır. Duygu-

³⁵ Immanuel Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010, s:58-59

³⁶ Bkz.Kant, *New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition*, Introduction to Translations, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. and Ed. David Walford, Cambridge University Press, 1992

³⁷ Kantçı sınırların da özdeşlik ilkesi uyarınca içeriden çizilmeye çalışıldığı konusunda Bkz. Enver Orman, *Hegel Felsefesinde Sınır Kavramının Önemi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2001, s:22

³⁸ Kant, *An Attempt at Some Reflections on Optimism*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Trans. by David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, s:72, (2:31)

³⁹ Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*, s:16

lara akıl ile çizilen sınırın ahlakın neredeyse teminatı olarak görüldüğü *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* metnin üzerine Kant'ın –daha sonra- aldığı şu not önemlidir: “İyi bir insan olmakla iyi bir akli varlık olmak arasında büyük bir fark vardır. Mükemmel derecede iyi bir akli varlık olmak için sınırlı olmanın dışında hiçbir sınıra sahip olmamak gerekirken, mükemmel derecede iyi bir insan olmak için ise birçok sınıra sahip olmak gerekir.”⁴⁰

Eleştirisi Öncesi Dönem metinlerinde Kant, dindeki aşırılıkları da bir tür *sınır aşımı* olarak görmekte ve bu aşırılıkları; safdillik, boş inanç, bağnazlık ve kayıtsızlık olarak sınıflandırmaktadır. Kant'ın geleneksel metafiziği eleştirisine dair ipuçları barındıran bu metinlerde, dini kanı ya da görüşlerin dogmatik bir biçimde benimsenmesi anlamına gelebilecek bağnazlık bir tür kibir olarak tanımlanmaktadır. “Bağnazlık, değişim yerindeyse, dindarca bir kibirlenmedir.”⁴¹ Çünkü bağnazlık, akli bir varlık olarak insanın sınırlı bir idrake sahip olduğunu unutarak bilgi sahibi olamayacağı konularda mutlak bir bilgiye sahip olduğunu iddia ederek kibre kapılmasıdır.⁴² Kibir, bilgi iddiasında bulunamayacağı alanda söz söyleme cüretinde bulunan kişinin haddini aşması anlamında bir sınır ihlalidir.

Kant, Tanrı'nın varlığı ya da ruhun ölümsüzlüğüne dair bir bilgi iddiasında bulunmak kadar geleceğe yönelik bir tahminde bulunmanın da aynı biçimde bir sınır aşımı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle 2 Haziran 1803'te yaptığı son sohbetlerden birinde Hasse'nin sorduğu “Gelecekte ne bekliyorsun?” sorusuna aklın -dolayısıyla insanın- sınırlarının farkında olan birinin sahip olması beklenen kibirden uzak yaklaşımıyla cevap verecektir: “Bu durum hakkında bir şey bilmiyorum”⁴³ Benzeri bir biçimde Kant son yıllarında kaleme aldığı ancak yayımlamadığı bir metinde de bu görüşünü sürdürdüğü görülmektedir: “Ölümden sonra ne olacağımızı ve nelere kadir olacağımızı, herhangi bir şekilde bilemeyiz”⁴⁴ Çünkü Kant'a göre henüz hayattayken ruhun ölümden sonra ne olacağına dair bilgi iddiasında bulunan kişinin durumu, “(...) kapalı gözlerle aynanın karşısına geçip, bununla neyi amaçladığı sorusuna 'sadece uyuduğum zaman nasıl göründüğümü öğrenmek istiyorum' diye cevap vermesine benzer bir durum(...)”⁴⁵ dur.

⁴⁰ Immanuel Kant, *Notes and Fragments*, Ed. Guyer, P., Trans. Bowman, C., Guyer, P., Rauscher, F., Cambridge University Press, New York, 2005, s:4

⁴¹ Kant, *Notes and Fragments*, s:57

⁴² Kant, *Notes and Fragments*, s:4

⁴³ Manfred Geier, *Kant'ın Dünyası*, Çev: Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s:297 (Aktardığı kaynak: Hasse, R. Malter (der.), Immanuel Kant in Rede und Gesparch içinde, s.569)

⁴⁴ Immanuel Kant, *What real progress has metaphysics made in German since the time of Leibniz and Wolff?* Theoretical Philosophy after 1781, Cambridge University Press, Ed. by: Allison, H. - Heath, P., New York, 2002, s.396 (20:309)

⁴⁵ Kant, *What real progress has metaphysics made in German since the time of Leibniz and Wolff?*, s:396 (20:309)

Bu nedenle metafiziğin imkanına dair hiçbir şüphesi olmayan akademi üyelerinin söylemekten en çok imtina ettikleri ifade “*Bilmiyorum*” ifadesidir. Kant’a göre bu yüksekokul üyeleri cevaplanması zor sorular hakkında sözcüklerin anlam değişikliğinden yararlanarak bir takım usul gevezelikleri yapmaktadırlar. Kant, Eleştiri Öncesi Dönem’de -Eleştiri Dönemi’nde yapacağı “*düşünülebilir olan ve bilinebilir olan*”⁴⁶ ayrımını önceleyen bir biçimde- ruh hakkında düşünmenin mümkün olduğunu ancak bu konuda bilgi sahibi olma iddiasının yersiz olduğunu söyle dile getirir:

“...ruhların var olup olmadığını bilmiyorum, hatta dahası, ruh sözcüğünün ne anlama geldiğini bile bilmiyorum.”⁴⁷

Kant’ın “*Bilmiyorum*” diyerek metafizik konulara dair bilgi iddiasında bulunulmaması gerektiğini açıkça ifade ettiği bu metin, 1766’da imzasız olarak yayımlanan *Metafizik Düşlerle Aydınlatılan Bir Ruhgörüncünün Düşleri* adlı eserdir. Bu metin, Saf Aklın Eleştirisi’ne giden yolu hazırladığı ve Eleştiri Dönemi’nin öne çıkan görüşlerinin ilk örneklerini verdiği gibi aynı zamanda Eleştiri Dönemi’nde gerçekleşecek bazı konum değiştirmeleri de anlamamızı mümkün kılmaktadır. “*Bir Ön-Görüncünün Rüyaları’ndan Saf Aklın Eleştirisi’ne doğru yaşanan konum değiştirme tayin edici bir önem taşır. Fakat ikincisini okumak için ilkinde atıfta bulunmak gerekir. Çünkü Kant’ın kendine has tefekkür tarzı orada apaçaktır.*”⁴⁸ 7 Haziran 1772 tarihinde Marcus Herz’e bu eser hakkında yazdığı mektupta Kant; “*Farkına vardım ki hala bazı mühim ve esaslı bir şeyden (...) aslında metafiziğin sırrına anahtar teşkil eden bir şeyden mahrumum (...) Kendime sordum: Tasavvur ettiğimiz şeyin nesneyle ilişkisinin bizdeki temeli nedir?*”⁴⁹ diye sorar. Bu soru, Saf Aklın Eleştirisi’ne giden yolu hazırlarken aynı zamanda düşünülebilir olan ile bilinebilir olan arasında çizeceği sınırın da ilk işaretlerini verir. Kant’a göre bir şeyin düşünülebilir olması, onun bilinebilir olması anlamına gelmez.

Kant özellikle bu metinde, Aristoteles’in sınır anlayışından etkilenmiş görünmektedir. Bu anlayışa göre bir şeyin sınırı ile onun hakkında sahip olduğumuz bilginin sınırları arasında özdeşlik vardır.⁵⁰ Bu anlayıştan hareketle ruh varsa onun bir me-

⁴⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, BXXV-VI (dipnot)

⁴⁷ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, Theoretical Philosophy, 1755-1770, Trans. and Ed. by David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, s:307 (2:320)

⁴⁸ Megumi Sakabe’nin *Aklın Endişesi* adlı kitabından aktaran: Kojin Karatani, *Transkritik Kant ve Marx Üzerine*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2008, s:76

⁴⁹ Kant, *Correspondence*, s:132 (10:130)

⁵⁰ “‘Sınır’ şu anlamlara gelir: 1) her şeyin en son noktası, yani kendisinden ötede hiçbir şeyin hiçbir parçasını bulmanın mümkün olmadığı, kendisinden beride onun her parçasının bulunduğu ilk

kanda olması gerektiği sonucuna varan Kant: “*noktalar mekanın parçası değil, sınırlarıdır.*”⁵¹ ve “*Yayılmının sınırları bir şeyin suretini belirler. Dolayısıyla ruhani varlıkların suretlerini düşünemeyiz*”⁵² çünkü bir mekânda değildirler sonucuna varır. Ancak Aristoteles'te bilginin sınırı nesne tarafından çizilirken Kant'ta -özellikle Eleştiri Döneminde -öznenin bilme yetileri nesneyi kurarak onun sınırlarını çizmektedir.⁵³

Eleştiri Öncesi Döneme ait bu eserde henüz mekan öznenin saf görüşü olarak tanımlanmadığından, ruhani varlıklar hakkında bilgi sahibi olunamamasının nedeni mekansal bir özelliğe sahip olmamaları ile açıklanmaktadır. Çünkü Kant'a göre var olmak, varolma koşullarınca belirlenme (determine-terminus), uzayda bir yer kaplama dolayısıyla da sınırlanma zorunluluğu anlamına gelmektedir. “...*bilinemeyen ancak tahmin edilen ruh dünyası asla olumlu olarak düşünülemez. Çünkü duyularımızın tümünde buna dair hiçbir bilgi yoktur.*”⁵⁴ Metafizik konular hakkında vardığımız tüm yargıların kaynağı deneyim değil, akıl yürütüme olduğundan bu alanda güvenilir bilgilere ulaşıldığını iddia etmek hadsizliktir. Kant'a göre *olan* ile *olması gereken* arasındaki -hiç kapanmayan- boşluk ve bu boşluğun yarattığı kaygıyı giderme ihtiyacı, bizi tanrısal iradeye sığınmak durumunda bırakır. Ancak bu büyük bir sorundur çünkü insan dünya tasavvurlarını kendi hayal gücü ile kurar ve böylesi bir kurguyu hastalıklı bir düşünceden ayırt edecek bir ölçüt-kriter yoktur. O halde; “*Nesnel düzeni hakkında hayaller gören birinin kuruntuları ile metafiziği ayıran sınırlar nelerdir?*”⁵⁵

nokta. 2) Uzaysal bir büyüklüğün* veya büyüklüğü olan bir şeyin**, hangi biçimde olursa olsun formu. 3) Her şeyin ereği, yani hareket ve eylemin başlangıç noktası değil, varış noktası. Ancak bazen bu ad, varış noktası, yani ereksel neden kadar hareket noktası hakkında da kullanılır.*** 4) Her şeyin formel tözü ve özü. Çünkü formel töz ve öz, bilginin sınırıdır.**** O halde açık olarak 'sınır'ın ilke kadar, hatta ondan daha fazla sayıda anlamları olduğu ortaya çıkmaktadır: Çünkü ilke bir sınırdır; ama sınır, her zaman bir ilke değildir.” (Aristoteles, *Metafizik*, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996, s.274 (1022a)

* Başka bir deyişle cismin

** Bir cisim ve büyüklüğe sahip olmakla birlikte basit olarak cisimler ve büyüklükler olmayan hayvanların

*** Varış noktasından (terminus ad quem) farklı olarak “hareket noktası” (terminus a quo), sınır (peras) değildir; kendisine bazen yanlış olarak “sınır” adı verilmekle birlikte “ilke”dir. (Arkhe)

**** Bir şeyin sınırı ile onun hakkında sahip olduğumuz bilginin sınırı arasında özdeşlik vardır.

⁵¹ Immanuel Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics, Theoretical Philosophy 1755-1770, s:311 (2:323)*

⁵² Kant: *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics, s:312 (2:324)*

⁵³ Bkz: Ebru Pehlivan, *Kant'ın Bilgi Teorisinde Öznenin Kurucu Rolü*, Sakarya Üniversitesi, Felsefe Bölümü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 2007

⁵⁴ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics, s:338(2:351)*

⁵⁵ Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev: Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.92

Swedenborg'un iddiaları ile geleneksel metafizikçilerin spekülasyonlarını –varsa- birbirinden ayırt edecek kriterlerin bulunması *Ruhgörücünün Düşleri* adlı eserin temel amaçlarından biridir. Bu nedenle Eleştiri Dönemi'nin temel hedeflerinden biri olan geleneksel metafiziğin eleştirilmesi ve bilgi olan ile olmayan arasındaki sınırın çizilmesi için en kapsamlı adımın Eleştiri Öncesi Dönem'de bu metin ile atıldığı söylenebilir. Kant bu sınır çizilmediğinde metafiziğin “*sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı*”⁵⁶ olmaya devam edeceği ancak bu savaştan kazanılacak hiçbir toprak parçası olmayacağını Eleştiri Dönemi'nde dile getirecektir.⁵⁷ Eleştiri-Öncesi Dönem'de metafizik konular hakkında insanın durması gereken sınır; “(…)sadece tanrısal irade hakkında gerçekten dünyada algıladığı veya kıyaslama kuralıyla doğal düzene göre içinde olduğunu tahmin ettiği uyumu göz önünde bulundurarak yargıda bulunmak”⁵⁸ biçiminde belirlenir. Bunun aksini yapmak ise Hera'nın Teiresias'a münecimlik yapma yeteneğini onu kör etme karşılığında vermesine benzer bir durum meydana getirecektir. Başka bir deyişle “(…) diğer dünyanın görümler aracılığıyla bilgisi sadece, bu dünya için gerekli olan akıldan feragat edilerek kazanılabilir.”⁵⁹

Kant, *Tek Mümkün Kanıt* metninde “*karanlık, kıyısız ve fenersiz bir okyanus*”⁶⁰ olarak tarif ettiği metafiziği, *Ruhgörücünün Düşleri* metninde “*Gölgeler ülkesi hayal görenlerin cennetidir. Orada onlar evlerini keyiflerince inşa edebilecekleri sınırsız bir ülke bulurlar.*”⁶¹ biçiminde tasvir eder. Diğer taraftan metafiziğin iki yararı vardır. Birincisi; sorgulayan zihne cevaplar sunarak onu sorulardan kurtarmaktır ancak bu süreç, metafiziğin verdiği yanıtların tatmin etmekten uzak olması nedeniyle hayal kırıklığı ile sonuçlanır. Metafiziğin az bilinen ancak daha önemli olan ikinci yararı ise, neyin bilinebileceği ve neyin bilinemeyeceğine ilişkin sınırın, yine aklın doğası üzerine yapılacak bir inceleme ile belirlenmesidir.⁶² Metafiziği, “*insan aklının sınırlarının bilimi*”⁶³ olarak tanımlayan Kant, 1766 yılında yazdığı bu Eleştiri öncesi eserinde henüz sınırları kesin olarak belirleyemediğini de itiraf eder. Söz konusu sınırları belirlemek Eleştiri Dönemi'nin temel amacı olacaktır.

Kant'a göre özgürlük, ruhun ölümsüzlüğü, kader, geleceği bilme gibi konuların merak yaratan doğası, insanı spekülasyonlar yapmaya heveslendirir. Ancak aynı heves, gelişigüzel ve keyfi sonuçlar çıkarmaya da neden olur. Bu spekülasyonların

⁵⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, Birinci Yayına Önsöz, AVIII

⁵⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, B XV

⁵⁸ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:324

⁵⁹ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics* s:328

⁶⁰ Kant, *The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God*, s:111

⁶¹ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:305

⁶² Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:355

⁶³ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:354

güvenilir bilgiler olduğu iddia edilebileceğinden, felsefenin kendi sınır taşlarını bu savaş alanına koyarak, soruşturan aklın güvenilir bilgi alanını terk etmesi engellenmelidir. “*Bu sınır taşları araştırmanın asıl sahasını bir daha terk etmesine ve bu sahanın ötesine geçip dolaşmasına asla izin vermeyecektir.*”⁶⁴ Bu sınır çizilmediği takdirde, esaslı olanı boş sözden, bilgiyi spekülasyondan ayırt edecek ölçüt (*kriter*) de belirlenemeyecektir. Bu nedenle “*Metafizik konularda aklın sözde gerekçelerine duyulan dogmatik güven, Swedenborg’un spekülasyonlarına inanmaktan neden daha makul ve muteber olsun?*”⁶⁵ sorusu bu metnin temel sorularından biri haline gelmiştir. İnsan aklı, mermerin dokusunda kutsal figürler, damlataş oluşumlarında keşişler ve kilise orgları görmek gibi bir doğal eğilime sahip olduğundan, bu eğilimin bizi güvenilir bilgi alanına taşıyıp taşımayacağı sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Çünkü “*(...) bu dalallıkla akıllılık arasındaki sınır bulanık çizildiğinde birbirinin sahasına arada bir geçmeden diğerinin sahasında uzun süre ilerlemek mümkün olmayacaktır.*”⁶⁶

Bu metnin Kant'ın yazım tarihi açısından önemi, geleneksel metafiziğin imkânının yadsınmasına rağmen insan aklının doğal bir eğilimi olarak metafiziğin öneminin vurgulamasıdır. İnsanın bir taraftan fiziki dünyanın nedenselliğine tabi olan bedeni, diğer taraftan ahlak yasalarına tabi olan ruhani yönü metafiziğin bir imkan olarak varlığının korunmasına sebep olmuştur.⁶⁷ Bu anlamda Kant'ın düşünce tarihinde *Metafizik Düşlerle Aydınlatılan Bir Ruhgörüncünün Düşleri* metni, bilgiye bir sınır çizme girişimi olmasının yanı sıra bu sınırlar dahilinde metafiziğin ahlak ile ilişkisini belirlemesi ve koruması açısından da önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁸

Kant'ın bilgiye çizdiği sınırlar, dolaylı bir biçimde eylem alanının sınırlarını da belirlemektedir. Çünkü artık Tanrı'nın varlığı ya da ruhun ölümsüzlüğü konularında bilgi sahibi olamayacağını anlayan insan, ahlaki eylemlerini bu tür referanslara başvurmadan anlamlandırmak zorundadır. Kant'a göre insan, eylemde bulunmak için ahlaksal belirlenime ihtiyaç duyan bir tek varlıktır. Ölümle birlikte her şeyin sona erdiği düşüncesine katlanmayı başarabilmek ve ölümden sonra bir hayat umuduna kapılmaksızın yaşayabilmekse çok az insanın başarabileceği bir şeydir. Kant'a göre hayatı başka bir dünya umudu üzerine kurmaktansa gelecekteki bir dünya beklentisini dürüst bir ruhun hissiyatı üzerine kurmak insan doğasına ve ahlakın saflığına daha uygun görünmektedir. Davranışların motivisi başka bir dünyada

⁶⁴ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:356

⁶⁵ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:343

⁶⁶ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:343 (2:356)

⁶⁷ Bkz.Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant and the Critique of Pure Reason*, London & New York: Routledge, 1999, s:17

⁶⁸ Lucas Thorpe, *The Realm of Ends as a Community of Spirits: Kant and Swedenborg on the Kingdom of Heaven and the Cleansing of the Doors of Perception.*, *The Heythrop Journal*, XLVIII (2010), s:2

daha iyi olma umudu olmamalıdır, zira öteki dünya ile ilgili bilgi ne zorunlu, ne mümkün, ne önemli ne de gereklidir. Bu nedenle Eleştiri Öncesi Dönem'de kaleme aldığı ve Eleştiri projesinin ilk izlerini taşıyan bu eseri Kant, Voltaire'in "*Haydi mutlu olmaya bakalım, bahçeye gidip çalışalım*"⁶⁹ sözleriyle bitirir.

Kant'ın 1768 yılında yayımlanan *Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında* adlı eseri, Eleştiri Öncesi Dönem'den Eleştiri Dönemi'ne geçişte anahtar bir rol oynamaktadır.⁷⁰ Kant bu metinde, Leibniz'in bağıntısal uzay anlayışı ile uzaydaki yönlülüğü açıklamak mümkün olmadığından, Newton'un mutlak uzay anlayışını benimser. Uzaydaki yönlülüğü açıklamak için ise sağ ve sol eldiven, sağa ve sola dönen helezonlar ve vida örneklerini kullanır. *Olumsuz Büyüklükler Kavramını Açıklığa Kavuşturma Denemesi* (1763) başlıklı eserinde olduğu gibi bu metinde de mantıksal bağıntılar ile olgusal bağıntılar arasındaki ayrım üzerinde durur. Newton ve Leibniz'in fizik anlayışının Tanrısal töz fikrine dayanmasını eleştiren Kant, Leibniz'in matematikteki ilerlemenin nedeni olarak gördüğü *eşitlik* kavramına benzer bir kavramın geometride bulunamamış olması düşüncesinden hareket eder. 1768'de kaleme aldığı *Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında* başlıklı eserinde "*Eşlerin Örtüşmezliği Paradoksundan*"⁷¹ hareketle uzay anlayışını temellendirirken aynı zamanda geometrinin mantığı, temelde de çelişmezlik ilkesine indirgenemeyeceğini göstermeye çalışır.

Leibniz, geometride *eşitlik* olamayacağından örtüşebilirlik kavramını geliştirmiş ve iki geometrik şeklin örtüşmesini, *geometrik eşitlik* olarak tanımlamıştır.⁷² Leibniz'e göre uzay, temsillerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Kant, Leibniz'in uzay anlayışı ile içsel parçaları birbiriyle aynı olan ve aynı dizilişe sahip iki şeklin birbiriyle örtüşmemesinin açıklanamayacağını ileri sürer.⁷³ Kant'a göre Leibniz haklı olsaydı, yani şeyler kendi başlarına olsalardı örtüşürlerdi, ancak onlar uzaydadırlar ve kendilerinde sağ ve sol gibi bir yönlülüğe sahiptirler. O halde eşlerin örtüşmezliği ancak ve ancak nesnenin kendisinde bir yönlülük özelliği barındırdığı düşünüldüğünde açıklanabilir hale gelmektedir. Örtüşmeyen eş kavramının da gösterdiği gibi bir cismin fiziksel

⁶⁹ Kant, *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by dreams of Metaphysics*, s:359

⁷⁰ Bkz: Bülent Gözkan, *Kant'ın Eleştiri-Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında*, Felsefe Tartışmaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, sayı:37, s:50

⁷¹ Immanuel Kant, *Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space*, Theoretical Philosophy 1755-1770, Çev: Walford, D., Cambridge University Press, 1992, Birinci Baskı, s: 364

⁷² Leibniz, *Monadoloji*, s:26

⁷³ Kant, *Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space*, s:458 (Ayrıca Bkz. çevirenlerin 4.son notu)

uzayını sınırlayan alan, bir diğer cimin fiziksel uzayını sınırlayan alan ile aynı olamaz. Bu da göstermektedir ki, parçaların birbirine göre konumları birebir aynı olmasına rağmen iki cisim örtüşürülemezse bunun nedeni cismin kendi uzayı ile kurduğu bağıntıdır ki bu da “yönlülük” kavramı ile açıklanabilir. “*Bu durumda uzay, cisimlerin kendi aralarındaki farkı açıklamak bakımından içsel özelliklere göre önceliklidir.*”⁷⁴

Kant'ın 1770 yılında kaleme aldığı *Duyulur Dünya ile Düşünüldür Dünyanın Form ve İlkeleri Üzerine* adlı makalesi ise gerek metafizik öğretisi gerekse uzay-zaman öğretisi açısından önemlidir. Kant bu metinde geleneksel metafiziğin sık sık düştüğü bir hata olan duyulur dünyanın bilgisi ile düşünüldür dünyanın bilgisi arasındaki ayrımın sadık kalmama sorununu gidermek amacıyla fenomenal ve noumenal alan arasında keskin bir sınır çizer. Çünkü metafiziğin bilimselliği –eğer mümkün olacaksa– ancak bu sınıra sadık kalarak sağlanabilecektir. Bu sınırları çizmek için seçtiği başlangıç noktası ise Saf Aklın Eleştirisi'nde de izleyeceği yolla aynıdır: Uzay ve zaman.

Eşlerin örtüşmezliğinden hareketle uzayı, “*bir cismin fiziksel uzayını sınırlayan alan, bir diğer cimin fiziksel uzayını sınırlayan alan olamaz*”⁷⁵ düşüncesine dayanarak temellendiren Kant, *zamani* da *an* kavramı ile temellendirmeye çalışır. Zamanın parçası olan an, ancak zaman içinde bir *sınırlama* yapılarak kavranabilir.⁷⁶ Zamanın en küçük parçası olan an'ı (moment) bir *sınır* olarak değerlendirmek mümkündür. An, içinde bulunulan zaman parçası olarak adeta geçmiş ve geleceği birbirinden ayıran zamanın en yalın *sınırıdır* ve varlığın kendini açıkladığı tek zaman modudur.⁷⁷ Zaman süreklilik özelliğine sahiptir, bu nedenle zamanın bir parçası yine zamandır. 1764 yılında kaleme aldığı *Ahlak ve Doğal Teoloji İlkelerinin Apaçıklığı Üzerine Bir İnceleme*⁷⁸ başlıklı eserinde zamanı kısmen tanımlanabilir bir kavram olarak değerlendiren Kant'a göre uzay ve zaman ancak *sınırlandığında* bizim için kavranabilir bir hal almaktadır.

Kant'ın *Ethica: Etik Üzerine Dersler* adlı metni, 1775-1785 yılları arasında verdiği etik derslerinde öğrencilerinin aldığı notlardan oluşmaktadır. Bu dönemin belirleyici

⁷⁴ Bkz. Gözkan, B., *Kant'ın Eleştirisi-Öncesi Döneminden Eleştirisi Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında*,s:50

⁷⁵ Kant, *Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space*, s:364

⁷⁶ Kant, *Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space* s: 392 (Ayrıca Bkz: Lucas Thorpe,A Kant Dictionary, s:121)

⁷⁷ 'An' Osmanlı Türkçesi'nde zihin, dimağ anlamlarına geldiği gibi sınır anlamına da gelmektedir. Bu nedenle 'anlamak', bir şeyi o-olmayanlardan ayırma, sınır çizme faaliyeti olarak yorumlanabilir. “An (I) :1)Beyin, dimağ 2) Bellek, zihin, 3) Zeka, zihin açıklığı, 4) hatırlama, hafıza An (II): 1)İz, alamet, işaret, nişan 2) İki tarla arasına çizilen sınırı belirten ince bir yol veya ince duvar ya da çit gibi şeyler”

İsmail Parlatur, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı yayınevi, Ankara, 2006, s:86)

⁷⁸ Immanuel Kant, *An Inquiry into the Distinctness of the Principles of Natural Theology and Morality* (The Prize Essay), Theoretical Philosophy 1755-1770, s:252

görüşlerinden biri ise Kant'ın Tanrı inancını, gerçek ahlaklılığın hareket noktası olarak gerekli görmesidir. Kant, Eleştiri Öncesi Dönem'de verdiği etik derslerinde, ahlak görüşünü sık sık Hıristiyan teolojisini referans alarak desteklemektedir.⁷⁹ Eleştiri Döneminde kısmen terk edilecek olan bu eğilim,⁸⁰ özellikle son dönem metinlerinde dinin, teorik ve pratik akla çizilen sınırlar dahilinde konumlandırılmasıyla farklı bir yön kazanacaktır. Eleştiri Dönemi'nde "(...)ahlakın kaynağını dinde bulduğunu ileri süren bir anlayış değil, dinin ahlakın sınırları içerisinde kalması, biçimlenmesi, reforme edilmesi gerektiğini belirten bir anlayış(...)"⁸¹ hakim olacaktır.

Tanrı'dan farklı olarak insan, *öznel ve nesnel yasaları özdeş olmayan bir varlık olduğundan* ahlaksal gerekçelerle *dürtü ve eğilimlerine sınır koymalıdır. Özgürlük*, insanın eğilim ve dürtülerini sınırlandırarak yönetmesidir. Ahlaki yükümlülüklerimizi yerine getirirken bizi yöneten ve söz konusu sınırlandırmaları yapmamızı sağlayan içsel motiv *ödevdir*. Din ve hukuk ise, insanın kendi kendisini sınırlayamadığı durumlarda ihtiyaç duyduğu dışsal zorlama araçlarıdır. Duyusallık ve eğilimlere aklın ilkeleri ile sınır koymayı kolaylaştıracak olan eğitim, kötü eylemlere karşı dolaysız bir nefret ve eylemin ahlaklılığı karşısında ise dolaysız bir haz duygusu uyandırmayı amaçlamalıdır. Eleştiri öncesi dönemde özgürlüğü, eğilimlere akli ilkelerle sınır getirmek biçiminde tanımlayan Kant, söz konusu sınırları Eleştiri Dönemi'nde daha belirgin hale getirecektir. "İnsan, özgürlüğün *ahlaklılığa* açılan yolunda sınırsızca ya da keyfince davranmakla değil, ahlak yasası altında eylemde bulunmakla ilerleyebilir. Bu anlamda, özgürlüğün ahlak yasasını kullanmanın sorumluluğu olduğunu söyleyebiliriz."⁸²

Kant'ın, Eleştiri Dönemi eserlerinde "Ne yapmalıyım?" ve "Neyi umabilirim?" soruları bağlamında cevap arayacağı ahlak-din ilişkisinin de ilk izlerine Eleştiri öncesi dönemde rastlamak mümkündür. Bu metinlerde mutluluğu ahlakın ilkesi değil ama ödülü olarak gören Kant'a göre, mutluluğa layık olacak biçimde davranmak, mutluluğu ummak için bir ön koşuldur. Tanrı tasarımları ise sadece ahlaklılığa kâfi gelen bir temel oluşturması açısından bir önem arz etmektedir. Çünkü bu dönemde Kant için "*Din, Tanrı'ya uygulanmış ahlaklılıktır. Teolojiye uygulanmış ahlak da dindir.*"⁸³ Kant, doğal din anlayışının kutsal bir yasa koyucu, müşfik bir yönetici ve adil

⁷⁹ Immanuel Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, Çev: Oğuz Özügöl, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007, s:21

⁸⁰ Kant, akıl dinine en uygun dinin Hristiyanlık olduğunu savunmaktadır. (Bkz: Immanuel Kant, *Religion Within the Boundaries of Mere Reason*, Trans. And Ed. by Allen Wood, George Di Giovanni, Cambridge University Press, New York, 1998, s:95)

⁸¹ Mehmet Güneç, *Kant'ta Tanrı ve Tanrısalastırılan Akıl*, Elis Yayınları, Ankara, 2016, s: 197

⁸² Mehmet Güneç, *Modern Aklın Özerkliği*, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, 2010, s:66-67

⁸³ Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s:99

bir yargıç ihtiyacımızı karşıladığını, bunlara ek olarak teolojinin ihtiyacının tüm bu özellikleri kendisinde toplayan bir Tanrı kavramı olduğunu savunur. Kant'a göre doğal din, Tanrı bilgisinin akıl vasıtasıyla mümkün olduğu yere kadar kullanılmalıdır ve ahlaklılığa bağlıdır. Teolojideki bilgisizliğimizin nedeni ise, Tanrı kavramının aklın bir *sınır kavramı* (Grenzebegriff) olmasıdır. "(...) *Teolojide bilgisizliğimiz çok fazladır. Bunun nedeni, Tanrı kavramının aklın sınır kavramı olarak, türetilmiş tüm kavramların tecessümü olarak görülmesi gereken bir fikir olmasıdır.*"⁸⁴

Kant'a göre insanın kendisine karşı ödevlerinden en önemlisi yaşamını sürdürmektir. Bu nedenle intihar da bir *sınır ihlalidir*. Çünkü insanın özgürlüğünü kendi varlığını sonlandırmak için kullanması, onun özgürlüğünün sınırlarını aşmaktadır. "*Bu tür bir davranış, özgür iradenin kullanım sınırını aşar, çünkü özgür iradeyi kullanmak öznenin var olmasıyla mümkündür.*"⁸⁵ Umutsuzluk ve kibri de bir tür sınır ihlali olarak değerlendiren Kant'a göre umutsuzluğa kapılarak atıl kalmak kadar, kendi gücüne fazlasıyla güvenerek kibre kapılmak da haddini bilmemektir. Yasanın tüm arılığıyla açıklanması durumunda insan, hiçbir zaman yasayı tam anlamıyla yerine getiremeyeceğinin bilincine vararak kibre kapılmayacaktır. Sınırsız yetkinliğe sahip bir varlık olarak Tanrı da insanın kendi sınırlılığını idrak etmesini sağlayan sınır kavramı (Grenzbegriff)dir.

Kant, kendimize karşı olduğunu gibi, başka insanlara karşı da ödevlere sahip olduğumuzu, bu nedenle ihtiyaçlarımızı kısıtlayarak dünya nimetlerinden yararlanmaya da bir *sınır* getirmemiz gerektiğini savunur: "*Doğada herkesin eşit payı vardır. Ancak Tanrı paylaşmayı insanlara bırakmıştır.*"⁸⁶ Bu nedenle "*Semersiz isteklere*"⁸⁷ bir sınır getirilerek diğer insanların hakları gözetilmelidir. Çünkü "*Dünyada hiçbir şey başkalarının hakkından daha kutsal değildir.*"⁸⁸ Bu nedenle özgürlüğümüzün sınırlarını belirleyen bir diğer etken de başkasının hakkıdır.

SONUÇ

Kant'ın "Kritik" projesinin temel iddiası, insanın bilme yetisine insan aklının kendi olanaklarına dayanarak –adeta içeriden- bir sınır çizmek, bu sınır doğrultusunda meşru bilgi ve eylem alanlarını belirlemektir. "*Neyi bilebilirim?*" sorusuna verilecek cevap, bilginin sınırlarını çizerken aynı zamanda "*Ne yapmalıyım?*" ve "*Neyi umabilirim?*" soruları bağlamında ahlak ve din için ayrılan alanı da belirlemektedir. Dolayısıyla Kant'ın geleneksel metafiziğe yönelttiği eleştiri bağlamında bilgiye çiz-

⁸⁴ Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s:105

⁸⁵ Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s:175

⁸⁶ Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s:223

⁸⁷ Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s:230

⁸⁸ Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, s:8

diği sınır, ahlak ve dine ayrılan alanları da belirlemesi açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Ancak 1772 tarihli mektubundan da anlaşılacağı gibi *Duyarlığın ve Aklın Sınırlarını* çizmek Kant'ın uzun süredir üzerinde çalıştığı bir projedir.⁸⁹ Daha sonra *Saf Aklın Eleştirisi* adını alacak bu metin, her ne kadar sınır projesinin temel metni olsa da, sınır çizme kaygısının Eleştiri Öncesi Dönem metinlerinden başlayarak tüm Kant felsefesine hâkim bir kaygı olduğunu söylemek mümkündür. Genel temayül, Kant'ın sınır çizme girişimine Saf Aklın Eleştirisi metni ile başladığı ve bunun Eleştiri Dönemi'ne ait bir kaygı olduğu yönünde olsa da Eleştiri Öncesi Dönem metinleri incelendiğinde sınır çizme girişiminin çok daha önce başladığı görülmektedir.

Kant, 1746'da kaleme aldığı *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* adlı ilk eserinden itibaren bilgi, ahlak ve din alanlarına sınır çizerek meşru bilgi ve eylem alanlarını belirlemeye çalışmıştır. Kant ilk sınırı, geleneksel metafiziğin sıklıkla kullandığı tümdengelsel akıl yürütme yönteminin matematikte kullanıldığı gibi metafizik problemlerin çözümünde kullanılamayacağını iddia ederek çizmiştir. Fizik ve metafiziği dayandıkları ilkeler ve yöntemleri bakımından irdeleyerek bu bilimlerini birbirinden ayıran sınırları da çizmeye çalışmış, bu sınırlar aynı zamanda analitik-sentetik ayrımı ve sentetik a priori yargıların gerekliliği konusundaki zemini de hazırlamıştır.

Saf Aklın Eleştirisi'nde yer alacak olan *Transsendetal Ideal* düşüncesini önceleyen metinler, Eleştiri Öncesi Dönem'de kaleme alındığı gibi, Tanrı'nın bir "ideal" olma işlevi ile sınırlandırılması da ilk olarak bu dönemde gerçekleşmiştir. Kant, Tanrı'nın varlığı ya da ruhun ölümsüzlüğüne dair bilgi iddiasında bulunmak kadar dindeki aşırılıkları, bağnazlık ve kibri de sınır aşımı olarak değerlendirmiştir. Ahlakın, insan aklında mevcut olan a priori ahlak yasalar üzerinde temellenmesi gerektiğini savunan Kant, ahlaki eylemlerin Tanrı'nın varlığı ya da ruhun **ölümsüzlüğü gibi referanslara ihtiyaç duymaksızın** anlamlandırılması gerektiğini de Eleştiri Öncesi Dönem metinlerinde savunmuştur.

Kant, *Eşlerin Örtüşmezliği Paradoksundan* hareketle uzay anlayışını temellendirirken, aynı zamanda geometrinin mantığa, -temelde de çelişmezlik ilkesine- indirgenemeyeceğini de ilk kez bu dönemde ortaya koymuştur. Fenomenal ve noumenal alan arasındaki ilk sınırların çizildiği Eleştiri öncesi metinleri, metafiziğin bilimselliğinin -eğer mümkün olacaksa- ancak bu sınıra sadık kalarak sağlanabileceğini düşüncesinin de ilk kez ifade edildiği metinlerdir. *Bir Ön-Görücünün Rüyaları* metninde ise Kant, geleneksel metafiziğe yönelttiği eleştiriler aracılığıyla çizdiği *düşünülebilir olan- bilinebilir olan* sınırı ile Saf Aklın Eleştirisi'ne giden yolu hazırlamıştır. Bu metinde Kant, sınırsız olan evreni kavramanın insanın anlama gücünün sınırlarının

⁸⁹ Bkz: Kant, *Correspondence*, s:132 (10:130)

ötesinde olduğunu ancak buna rağmen insanın evreni anlama çabasının sınırsız olması gerektiği vurgulanmıştır. Sınırsızlık ve sonsuzluk, Tanrı ve evrene ait nitelikler olarak kullanılmış, bu özellikleri nedeniyle Tanrı ve evrenin insanın anlama gücünün sınırlarını aştıkları savunulmuştur.

Sadece bilgi alanındaki değil, aynı zamanda ahlak alanındaki meşru zemini de belirleme girişiminin Eleştiri öncesi dönemde başladığı görülmektedir. Bu dönemde insanın, ahlaksal gerekçelerle dürtü ve eğilimlerine sınır koyması gerektiğinin altı çizilmiş, ahlaki yükümlülüklerimizi yerine getirirken bizi *sınırlandıran içsel sınırlayıcının ödev*, dışsal sınırlama araçlarının da din ve hukuk olduğu ifade edilmiştir. Tanrı kavramının aklın bir *sınır kavramı* (Grenzebegriff) olarak belirlenmesi ve sınırsız yetkinliğe sahip bir varlık olarak Tanrı'nın, insanın kendi sınırlılığını idrak etmesi için ihtiyaç duyduğu *ideal* olarak konumlandırılması da Eleştiri öncesi dönemde gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi, Eleştiri öncesi dönem metinleri, Kant felsefesine hakim olan sınır çizme girişiminin izleri ile doludur. Sanıldığı gibi aksine bilgi, ahlak ve dine sınır çizme girişimi, sadece Eleştiri döneminde değil, Eleştiri öncesi dönemden başlayarak tüm Kant felsefesine hakim olan temel kaygılarından biridir. Dizgesel bütünlüğünden koparılmış her okumanın eksik kalacağı düşüncesinden hareketle, Kant'ın Eleştiri döneminde çizdiği sınırları anlamının ancak Eleştiri öncesi metinlerin *sınır* kavramı bağlamında incelenmesi ile mümkün olduğuna inanmaktayız. Bu amaç doğrultusunda yaptığımız incelemenin, Kant'ın Eleştiri Dönemi'nde bilgi, ahlak ve din alanlarına çizdiği kapsamlı sınırları kavramaya yardımcı olmasını umuyoruz.

Kaynakça

- Aristoteles, *Metafizik*, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996
- Beiser, Frederick C., *Kant's Intellectual Development : 1764-1781*, Ed. Paul Guyer, The Cambridge Companion to Kant, Cambridge University Press, 1992
- Cassirer, Ernst, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev: Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996
- Caygill, Howard, *A Kant Dictionary*, Blackwell Publishers, UK, 1997
- Eisler, Rudolf, *Kant Lexikon*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildersheim, Berlin, 1964
- Gardner, Sebastian, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant and the Critique of Pure Reason*, London & New York: Routledge, 1999
- Geier, Manfred, *Kant'ın Dünyası*, Çev: Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- Gözkan, Bülent, *Kant'ın Eleştiri-Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında*, Felsefe Tartışmaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006
- Günenç, Mehmet, *Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl*, Elis Yayınları, Ankara, 2016
- Günenç, Mehmet, *Modern Aklın Özerkliği*, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, 2010
- Güven, Özgüç, *Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006
- Harrelson, Kevin J., *The Ontological Argument from Descartes to Hegel*. Amherst, NY: Humanity Books, 2009
- İnan, İlhan, *Kant on the Notion of Being*, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, Vadi Yayınları, Ankara, 2006
- Jaspers, Karl, *The Great Philosophers*, Ed. Hannah Arendt, Trans. Ralph Manheim, A Helen and Kurt Wolff Book, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1962
- Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, Trans: Guyer, P., Wood, A., Cambridge University Press, 2005
- Kant, Immanuel, *Bütün Teodise Denemelerinin Başarısızlığı Üzerine*, Çev: Muhsin Akbaş, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Sayı:14, Nisan 2001
- Kant, Immanuel, *Lectures on Logic*, Trans. and Ed. by Young, J.M., Cambridge University Press, 1992
- Kant, Immanuel, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, Çev: Seçkin Selvi, Say Yayınevi, İstanbul, 2007
- Kant, Immanuel, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010

Kant, Immanuel, *Notes and Fragments*, Ed. Guyer, P., Çeviri: Bowman, C., Guyer, P., Rauscher, F., Cambridge University Press, New York, 2005

Kant, Immanuel, *What real progress has metaphysics made in German since the time of Leibniz and Wolff*, Theoretical Philosophy after 1781, Cambridge University Press, Ed. by: Allison, H.-Heath, P., New York, 2002

Kant, Immanuel, *Correspondence*, Trans. and Ed. by Arnulf Zweig. Cambridge University Press, Cambridge, 1999

Kant, Immanuel, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*, Çev: İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

Kant, Immanuel, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, Çev: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007

Kant, Immanuel, *Religion Within the Boundaries of Mere Reason*, Trans. And Ed. by Allen Wood, George Di Giovanni, Cambridge University Press, New York, 1998

Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, Trans. and ed. by David Walford, Cambridge University Press, New York, 1992, İçinde:

Dreams of a Spirit-Seer Elucidated by Dreams of Metaphysics,

New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition,

The Employment in Natural Philosophy of Metaphysics Combined with Geometry, of which Sample I Contains the Physical Monadology

An Attempt at Some Reflections on Optimism

The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God,

Inquiry Concerning the Distinguishing of the Principles of Natural Theology and Morality

Concerning the Ultimate Ground of the Differentiation of the Directions in Space

Karatani, K., *Transkriptik Kant ve Marx Üzerine*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2008

Kovanlıkaya, Aliye, *A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002

Leibniz, Gottfried, *Theodicy*, Çev: E.M. Huggard, Open Court Publish, U.S.A., 1993

Leibniz, Gottfried, *Monadoloji*, Çev. S.K. Yetkin, Maarif Matbaası, 1943

Orman, Enver, *Hegel Felsefesinde Sınır Kavramının Önemi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı yayınevi, Ankara, 2006

Pehlivan, Ebru, *Kant'ın Bilgi Teorisinde Öznenin Kurucu Rolü*, Sakarya Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya, 2007

Ricour, Paul, *Kant and Husserl*, Philosophy Today, 10:3, (1966:Fall), s:147-169

Spinoza, Baruch, *The Chief Works of Benedict De Spinoza, De Intellectus Emanatione, Ethica Letter*, Çev. R.H.M., Elwes, G. Bell and Sons, London, 1919, Volume II

Tan, Necmettin, *İmkan Delilinden Transsendetal İdeale: Kant'ta Tanrı Kavramının Kökleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2011

Thorpe, Lucas, *The Realm of Ends as a Community of Spirits: Kant and Swedenborg on the Kingdom of Heaven and the Cleansing of the Doors of Perceptio.*, The Heythrop Journal, XLVIII, 2010

